

МИКОЛАЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

БОРИСОВА Вікторія Анатоліївна

УДК 338.436(477)

**ЕКОНОМІЧНЕ ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНОГО
РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АПК**

Спеціальність 08.07.02. – економіка сільського господарства і АПК

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Миколаїв – 2003

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Сумському національному аграрному університеті
Міністерства аграрної політики України, м. Суми

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
ЧУПС Анатолій Віталійович,
Сумський національний
аграрний університет,
завідувач кафедри фінансів

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
академік УААН,
заслужений діяч науки і техніки України
ТРЕГОВЧУК Валентин Михайлович,
Інститут економіки НАН України,
завідувач відділу ресурсного потенціалу АПК;

доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
ФЕДОРОВ Микола Миколайович,
Інститут аграрної економіки УААН,
завідувач відділу земельних відносин;

доктор економічних наук, професор,
ЗІНОВ'ЄВ Фелікс Володимирович,
Кримський державний агротехнологічний
університет,
завідувач кафедри агробізнесу та ЗЕД

Провідна установа: Національний аграрний університет
Кабінету Міністрів України,
кафедра аграрної економіки, м. Київ

Захист відбудеться 12 грудня 2003 р. о 9⁰⁰ годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 38.806.01 в Миколаївському державному
аграрному університеті за адресою: 54010, м. Миколаїв, вул. Паризької комуни, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Миколаївського
державного аграрного університету за адресою: м. Миколаїв, вул. Карпенка, 73.

Автореферат розісланий 7 листопада 2003 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Клочан В.Ф.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Державна політика в сфері відтворення ресурсного потенціалу в агропромисловому комплексі спрямована на вирішення проблем економічного, соціального та екологічного напрямів, що мають суттєвий вплив на процес економічного розвитку України. Тенденції сучасного розвитку агропромислового виробництва в Україні пов'язані з недосконалістю економічного механізму природокористування, техніки, технологій. Це призводить до деградації природних ресурсів, зменшує можливість забезпечення виробництва сировиною, ускладнює технологічні цикли, погіршує загальний стан біогеоценозів. Світовий досвід переконує, що сучасний розвиток аграрної економіки, незалежно від соціально-економічної орієнтації країн та способу виробництва, стає все більш екологічно орієнтованим, потребує збереження та відтворення природного ресурсного потенціалу АПК.

Реформування аграрної сфери спрямовано на підвищення рівня продовольчої безпеки України за рахунок нарощування виробництва продуктів харчування, поліпшення їхньої якості та збалансованості за поживними речовинами, що дозволить створити конкурентоспроможну економіку, інтегровану у світову господарську систему, наблизити сільськогосподарське виробництво до рівня економічно розвинених країн. Кожна країна має різні критерії національної продовольчої безпеки, визначає шляхи її забезпечення і розвитку аграрного виробництва залежно від природно-кліматичних особливостей, економічного стану. Важливе значення набуває подальша зміна демографічної ситуації світу, населення якого перевищило 6 млрд. чол., а до 2025 року воно досягне чисельності 8 млрд. чол., з яких 10%, за висновками міжнародних експертів, залишиться на межі недоїдання. Україна має значні резерви щодо збільшення виробництва продовольства та можливості його експорту, покращення умов праці аграрних товаровиробників, їх соціального забезпечення. Стан природного ресурсного потенціалу безпосередньо впливає на якість і тривалість життя населення. Співставлення економічного і екологічного комфорту як складових життєвого рівня свідчить, що якість навколишнього середовища виступає як пріоритетне споживче благо. Це теоретичне положення передбачає практичну реалізацію прав людини на екологічно чисте довкілля, прав майбутніх поколінь на користування природним ресурсним потенціалом для підтримки власного розвитку.

З розвитком різних форм власності в аграрному секторі та його реформуванням вирішення питання відтворення природного ресурсного потенціалу АПК має пріоритетне значення. Методологічна незавершеність і недостатність нормативно-правової бази знижує ефективність й обмежує сферу застосування інструментарію загальної системи економічних регуляторів проведення заходів щодо відтворення та збереження природного ресурсного потенціалу АПК.

Наукові публікації з питань теоретичного і прикладного висвітлення проблеми відтворення природного ресурсного потенціалу АПК та механізмів його здійснення в

сучасних умовах мають важливе значення. Дана проблема прийняла багатогранний характер, що ускладнює її вирішення з урахуванням особливостей регіонального виробництва, оскільки є однією із складових забезпечення продовольчої та екологічної безпеки України.

Значний внесок у вирішення економічної проблеми нарощування ресурсного потенціалу аграрної сфери внесли І.І.Лукінов, П.Т.Саблук, П.І.Гайдуцький, О.М.Онищенко, В.В.Юрчишин, О.В.Крисальний, які започаткували науково-практичну розробку реформування на ринкових засадах соціальних, земельних та майнових відносин, встановлення нових організаційно-правових форм в аграрному секторі. З точки зору удосконалення та розвитку земельних відносин виняткове значення мають дослідження В.М.Трегобчука, В.Я.Месель-Веселяка, І.К.Бистрякова, А.С.Даниленка, Д.С.Добряка, Л.Я.Новаковського, М.М.Федорова, А.М.Третяка й інших учених-економістів.

В науково-практичному опрацюванні макроструктурних аспектів аграрної економіки провідне місце належить В.М.Геєцу, М.Я.Дем'яненку, Б.Й.Пасхаверу, В.К.Савчуку, С.І.Дорогунцову, Д.В.Полозенку, А.А.Фесині, М.Й.Маліку, О.М.Шпичаку, В.Я.Амбросову, В.М.Нелепу, Б.Я.Панасюку, В.П.Ситнику. Проблеми формування ресурсного потенціалу АПК плідно розробляють А.Е.Юзефович, П.М.Макаренко, Л.Ю.Мельник, В.С.Шебанін, П.О.Мосіюк, соціального розвитку та агробізнесу – І.І.Червен, О.Д.Гудзинський, В.К.Терещенко, В.С.Уланчук, Л.О.Шепотько, Ф.В.Зінов'єв, галузеві відносини в АПК є дослідженнями П.П.Борщевського, О.М.Гаркуші, І.Н.Топіхи, Л.О.Мармуль, О.Ю.Єрмакова, В.Г.Андрійчука, В.П.Мартянова, О.М.Шестопаль й ін.

В дослідженнях різних аспектів раціонального використання, охорони і відтворення природних ресурсів великий внесок зробили, насамперед, такі відомі вчені, як О.Ф.Балацький, П.П.Руснак, В.Г.В'юн, Б.М.Данилишин, Л.Г.Мельник, Я.Б.Олійник, В.А.Євтушевський, О.М.Царенко, Р.А.Іванух, Я.В.Коваль, І.Д.Якушик, В.Г.Сахасєв, С.К.Харічков, М.А.Хвесик, В.Я.Шевчук. Фінансово-економічному забезпеченню розвитку ресурсного потенціалу АПК присвятили свої дослідження М.П.Сахацький, Д.Ф.Харківський, В.І.Грушко, П.П.Лайко, О.Л.Кашенко, В.І.Благодатний, В.В.Немченко, С.І.Юрій, В.М.Федосов. Завдяки роботам цих вчених сформовано підґрунтя для подальших наукових досліджень.

Проте ряд проблем у сфері економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК потребують додаткових досліджень, зокрема: система критеріальних показників, що характеризує відтворювальні процеси в аграрній сфері; економічна оцінка системи відтворення природного ресурсного потенціалу АПК; організаційно-економічний механізм стимулювання цих процесів; соціально-економічна значущість відтворення природного ресурсного потенціалу АПК на регіональному рівні тощо. Розв'язання цих проблем сприятиме розробці комплексного підходу до удосконалення організаційно-економічної системи відтворення природного ресурсного потенціалу

АПК. Тому пошук шляхів вирішення цих проблем у системі економічних регуляторів розвитку аграрної сфери є досить актуальним, що і зумовило вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Виконане дисертаційне дослідження є складовою частиною науково-дослідних робіт держбюджетних тем на замовлення Фонду фундаментальних досліджень України, які виконуються в Сумському національному аграрному університеті: “Рекомендації по формуванню і реформуванню фінансової інфраструктури східного регіону України”, “Теоретичне обґрунтування економічного механізму соціального захисту населення, що підпадає під вплив забруднення навколишнього середовища”.

Частина дисертаційних досліджень є складовою таких програм Наукової Ради НАН України, як “Розробка наукових основ сталого розвитку в Україні”, “Основні напрямки державної політики у сфері охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів і ядерної безпеки”. Результати досліджень формувалися також при виконанні держбюджетних тем: “Реформування організаційно-економічного механізму АПК на принципах сталого розвитку” (номер державної реєстрації 0101U004505), “Розробка рекомендацій щодо формування та функціонування інфраструктури аграрного сектора східного регіону України” (номер державної реєстрації 0196U17425), “Розробити модель індикативного планування охорони природи та раціонального використання природних ресурсів в Україні” (номер державної реєстрації 0194U008284) за замовленням Міністерства освіти і науки України; “Розробка теорії розвитку навколишнього середовища як еволюційної системи: еколого-економічний аспект” (шифр 6/152), “Розробити методику економічної оцінки створення та функціонування природоохоронних територій. Надати економічне обґрунтування перспективного розвитку їх мережі в Україні” (номер реєстрації 02.04.02/015-92) за замовленням Державного комітету України з питань науки, техніки та промислової політики.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає в обґрунтуванні та розробці теоретико-методологічних положень та науково-практичних рекомендацій стосовно проблеми формування економічної системи відтворення природного ресурсного потенціалу АПК в умовах ринкової трансформації багатокладної економіки.

Для досягнення поставленої мети визначені наступні основні завдання:

- з'ясувати сутність природного ресурсного потенціалу АПК як еволюційної еколого-економічної системи;
- дослідити класифікацію природного ресурсного потенціалу АПК та системні взаємозв'язки її елементів;
- обґрунтувати концепцію та принципи побудови системи економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК; уточнити систему критеріальних показників, що характеризує відтворювальні процеси;
- розробити науково-практичні засади організаційної системи та стратегії економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК;

- здійснити економічний аналіз впливу інтеграційних та інтенсифікаційних процесів на стан природного ресурсного потенціалу АПК;
- розробити алгоритм економічної оцінки системи відтворення природного ресурсного потенціалу АПК та удосконалити організаційно-економічний механізм стимулювання його відтворення;
- запропонувати принципи та методологічні підходи щодо економічного механізму стимулювання екологізації підприємницької діяльності;
- дослідити інвестиційне забезпечення відтворення природного ресурсного потенціалу АПК, запропонувати шляхи удосконалення його фіскальної системи, розвитку екологічного страхування та аудиту;
- розробити програмне забезпечення та дослідити соціально-економічну значущість природного ресурсного потенціалу АПК в регіоні;
- розробити методичні рекомендації з економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК на регіональному рівні.

Предмет і об'єкт дослідження. *Об'єктом дослідження* є природні ресурси АПК, що в сукупності утворюють природний ресурсний потенціал агропромислового виробництва.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних і практичних аспектів проблеми економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК як цілісної системи та її впливу на розвиток інноваційного суспільного виробництва.

Методи дослідження. *Теоретичною основою* проведеного дисертаційного дослідження стали фундаментальні положення сучасної теорії ринкової економіки, менеджменту, маркетингу, економіки природокористування, фінансів, статистики та ін.

Методологічною основою роботи є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення проблеми, що передбачає розгляд системи природних ресурсів аграрної сфери як системного явища економічних процесів з використанням структурно-функціонального методу, з обов'язковим аналізом функцій її взаємодіючих елементів. За цими методами було визначено системні взаємозв'язки між елементами природного ресурсного потенціалу АПК; систему критеріальних показників, що характеризує відтворювальні процеси; проаналізовано зміни, які відбулися в системі природних ресурсів та подальші напрями щодо їх відтворення економічними засобами.

Використання методу кількісного аналізу у поєднанні із методом наукової абстракції полягає у виділенні найсуттєвіших характеристик процесу економічного відтворення і дає змогу визначити притаманні йому особливості щодо природних ресурсів, задіяних в аграрному виробництві; з'ясувати роль і значення кожного компонента при розробці економічної стратегії відтворення природного ресурсного потенціалу АПК; прослідкувати їх зв'язки у системі стимулювання екологізації підприємницької діяльності. Це стало основою для подальшого теоретичного осмислення та обґрунтування напрямів економічного відтворення аграрного природного ресурсного потенціалу.

Взаємозв'язок усіх структурних компонентів оцінки системи відтворювальних процесів природних ресурсів аграрної сфери було досліджено за допомогою поєднання логічного і порівняльного підходів, які відображають процес розвитку та становлення відносин у сфері використання природного ресурсного потенціалу АПК.

Застосування математичних методів та експертних оцінок дало змогу оцінити економічну результативність відтворення лісових ресурсів, визначити ступінь екологічної небезпеки виробництва при проведенні екологічного страхування, розрахувати розмір страхового резервного фонду при обов'язковому страхуванні якості земельних ресурсів, абсолютну економічну ефективність інвестицій у відтворення природного ресурсного потенціалу АПК.

Інформаційною базою дослідження стали статистичні матеріали Державного комітету статистики України, Міністерства аграрної політики, Міністерства екології та природних ресурсів, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції, Міністерства фінансів; аналітичні огляди, звіти і статистичні матеріали з питань економічного розвитку аграрного сектора, природокористування в Україні; наукові публікації вітчизняних та зарубіжних вчених в періодичних виданнях; матеріали науково-практичних конференцій; прогнози й аналітичні розрахунки автора. Обробка даних здійснювалася з використанням сучасних комп'ютерних програм.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації отримано нові результати, які в сукупності обґрунтовані і вирішують важливе наукове завдання розробки теоретико-методологічного забезпечення комплексного економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК та його впливу на збалансований розвиток суспільства. Найбільш вагомими теоретичними та практичними результатами, які характеризують новизну дослідження й особистий внесок автора такі:

- розвинуто економічну категорію природного ресурсного потенціалу АПК у напрямі відображення структури та взаємозв'язків між його елементами;
- подальший розвиток одержав еколого-економічний аналіз стану елементів природного ресурсного потенціалу АПК, впливу антропогенного навантаження на них. Це дало можливість дослідити системні взаємозв'язки між елементами, дати їх кількісну оцінку, проаналізувати динаміку та співвідношення якості природних ресурсів аграрної сфери;
- розвинуто системне уявлення концепції економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК на підставі проведеного факторного аналізу в зв'язку з організаційно-економічним реформуванням сільського господарства, зміною структури форм власності і господарювання;
- поглиблено визначення економічної оцінки елементів природних ресурсів, яка розглядається в дослідженні як критеріальний показник порівняльної економічної ефективності використання і відтворення природного ресурсного потенціалу АПК;

- вперше розроблено алгоритм кількісної оцінки абсолютного економічного ефекту збереження та відтворення природного ресурсного потенціалу АПК з урахуванням показників непрямой дії, таких як демографічні та соціальні характеристики території;
- запропоновані економічні інструменти стимулювання збереження та відтворення природного ресурсного потенціалу АПК як цілісної системи взаємопов'язаних елементів: страхування, оподаткування, аудиту, інвестиційної діяльності;
- вперше розроблені механізми обов'язкового державного страхування якості земельних ресурсів та організаційно-економічного стимулювання відтворення природного ресурсного потенціалу АПК як основні складові фінансового забезпечення регіональних відтворювальних програм і процесів (економічних методів та важелів, правового, нормативного та інформаційного забезпечення);
- поглиблено еколого-економічну сутність і значення розвитку підприємництва як основного фактора сучасного агропромислового виробництва; розроблено науково-практичні засади екологічного страхування та екологічного аудиту в аграрній сфері;
- одержав подальший розвиток регіональний аспект цільового економічного регулювання відтворення природного ресурсного потенціалу АПК з урахуванням його соціально-економічної значущості; запропоновано напрями удосконалення організаційної системи забезпечення цього процесу;
- розвинуто науково-практичні засади інформаційного забезпечення економічних процесів відтворення природних ресурсів аграрної сфери на підставі розробки інформаційної системи експертизи оцінки їх якості, моніторингу, паспорту об'єкта природокористування;
- вперше розроблено методичні рекомендації з економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК на регіональному рівні.

Практичне значення одержаних результатів. Практична цінність одержаних результатів полягає у можливості їх врахування під час підготовки законодавчої бази подальшого реформування економічних відносин в аграрній сфері з урахуванням екологічної складової. Крім того, запропоновані напрями екологізації підприємницької діяльності та еколого-економічних механізмів раціонального аграрного землекористування були використані Міністерством аграрної політики України при розробці еколого-економічних програм і проектів сталого розвитку аграрного виробництва (довідка №18-13/749 від 05.09.2001 р.).

Основні положення, результати, рекомендації та пропозиції щодо економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК, зокрема інвестування у підвищення родючості ґрунтів, пропозиції щодо механізму та розміру економічного стимулювання за підвищення агроекологічної оцінки земельних угідь, застосування

штрафних санкцій за її зниження з метою підвищення родючості ґрунтів були використані Державним комітетом України по земельних ресурсах при розробці економічної та нормативно-правової бази землекористування – Законів України “Про підвищення родючості та охорону сільськогосподарських земель”, “Про землеустрій” (довідка №4/2326 від 23.09.2003 р.).

Результати дослідження використовуються для вдосконалення економічного механізму відтворення природних ресурсів аграрної сфери в регіоні (акт про впровадження Луганським Інститутом агропромислового виробництва від 01.08.2003).

Науково-практичні рекомендації використовуються для визначення показників економічної оцінки елементів природних ресурсів аграрної сфери; розрахунку економічної ефективності збереження та відтворення природного ресурсного потенціалу АПК; фінансового забезпечення регіональних відтворювальних програм і процесів; формування регіональної системи природокористування на підставі цілісної системи взаємопов’язаних економічних елементів: страхування, оподаткування, аудиту, інвестиційної діяльності; розвитку екологічно орієнтованого підприємництва; цільового економічного регулювання відтворення природних ресурсів з урахуванням їх соціально-економічної значущості (довідка про впровадження Головним управлінням економіки Сумської обласної державної адміністрації №5/1839 від 25.10.2003 р.).

Основні теоретичні положення й результати дослідження використовуються у навчальному процесі при викладанні економічних дисциплін “Економіка землекористування”, “Фінанси природокористування”, “Страховання в АПК”, “Інвестиційна діяльність”, “Основи підприємницької діяльності”, “Економіка та організація сільськогосподарського виробництва”, “Макроекономіка” Сумського національного аграрного університету (акт про впровадження СНАУ від 23.05.2003 р.). За темою дисертаційних досліджень видано навчальні посібники “Соціально-економічні основи страхування” та “Інвестування в аграрній сфері”.

Особистий внесок здобувача полягає в обґрунтуванні механізму економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК, розробці інструментів та методів агроекологічного регулювання. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно і містяться в одноосібно опублікованих працях.

Апробація результатів дисертації. Наукові положення та результати дослідження та їх практичне застосування обговорювалися на: 6^{ій} Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні технології, економіка та екологія в промисловості, на транспорті та сільському господарстві” (м. Алушта, 1999р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої продукції АПК” (м. Суми, 1999, 2001 рр.), Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні проблеми розвитку економіки агропромислового комплексу: соціально-економічні та правові аспекти” (м. Запоріжжя, 2000 р.), 7^{ій} Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні технології,

економіка та екологія в промисловості, на транспорті та сільському господарстві” (м.Алушта, 2000 р.), Других Всеукраїнських зборах (конгресі) вчених економістів-аграрників (м. Київ, 2000 р.), Науково-практичній конференції “Проблеми реформування власності колективних сільськогосподарських підприємств” (м.Житомир, 2000 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Власний статус і проблеми раціонального використання земель” (м. Київ, 2000 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Економічні та гуманітарні проблеми розвитку у III тисячолітті” (м. Рівне, 2000 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми державного управління і місцевого самоврядування” (м.Запоріжжя, 2001 р.), Міжнародній науковій конференції “Сільськогосподарська технологія та економічний розвиток центральної і середньої Європи” (м. Галле (Німеччина), 2001 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Аграрна наука і освіта на початку третього тисячоліття” (м. Львів, 2001р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Економіка і природокористування: актуальні питання та реалізація перспектив” (м. Кишинев, 2001 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України” (м. Харків, 2001 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Теоретичні та прикладні аспекти розвитку кооперативного руху в сільському господарстві” (м. Полтава, 2001 р.), Науково-практичній конференції “Фінанси, облік, банки” (м. Донецьк, 2001 р.), Третіх Всеукраїнських зборах (конгресі) вчених економістів-аграрників (м. Київ, 2001 р.), Науково-практичній конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ 2-18 квітня 2002 р. (м. Суми, 2002), Міжнародній науковій конференції “Розвиток сільськогосподарських підприємств. Паралелі та розбіжності у східній Німеччині, Польщі та Угорщині” (м. Галле (Німеччина), 2002 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Теорія, методи оцінювання, оптимізації використання та відтворення земельних ресурсів” (м. Київ, 2002р.), Четвертих Всеукраїнських зборах (конгресі) вчених економістів-аграрників (м. Київ, 2002 р.), Науково-практичній конференції “Внесок академіка В.І.Вернадського в дослідження проблем розвитку і розміщення продуктивних сил” (м. Київ, 2003 р.), Науково-практичній конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ 2-18 квітня 2003 р. (м. Суми, 2003 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні проблеми економіки сільського господарства та АПК” (м. Суми, 2003 р.) та ін.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження опубліковані в 56 наукових працях загальним обсягом 56,9 авторських друкованих аркуша, в т.ч. 3 монографіях (41,2 д.а.), 29 статтях у наукових фахових виданнях (9,6 д.а.).

Обсяг і структура дисертації. Робота складається із вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел (358 найменувань), 8 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 411 сторінках друкованого тексту, який містить 33 таблиці та 23 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі *“Природний ресурсний потенціал АПК як об’єкт економічних досліджень”* викладено теоретичні погляди на сутність природного ресурсного потенціалу АПК, подано його системне уявлення, розроблено класифікацію природних ресурсів АПК, проведено еколого-економічний аналіз відтворення природного ресурсного потенціалу АПК.

Достатній рівень природно-ресурсного потенціалу – один із найважливіших чинників ефективного розвитку агропромислового виробництва. Природний ресурсний потенціал аграрної сфери розглядається нами як комплексна система природних ресурсів, користувачами яких є підприємства агропромислового виробництва при існуючих технологіях та соціально-економічних відносинах, складова еколого-економічного потенціалу держави. В нових умовах господарювання під поняттям еколого-економічного потенціалу аграрного виробництва пропонується розуміти сукупну спроможність підгалузей АПК виробляти сільськогосподарську продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевезення вантажів, надавати послуги населенню, використовуючи природні ресурси, та необхідність і можливість їх відтворення природним шляхом і за допомогою людської праці.

Агропромисловий комплекс належить до надто ресурсномістких, де використовується велика кількість трудових, матеріально-технічних, природних ресурсів. Їх кількісний та якісний склад, співвідношення між трудовими, матеріально-технічними і природними ресурсами з одного боку, та рівень як сумарної, так і поресурсної віддачі, з другого, визначають величину ресурсного виробничого потенціалу в конкретних природно-економічних умовах функціонування даного АПК, його окремих галузей, сфер, підприємств. У вітчизняному АПК нині зосереджено більше третини всіх виробничих ресурсів України.

Раціонально сформований ресурсний потенціал АПК слід розглядати як сукупність технологічно, економічно й екологічно взаємозбалансованих виробничих ресурсів (трудових, матеріально-технічних, природних і біологічних), спроможних забезпечити високоефективне та екологічно безпечне виробництво, переробку, зберігання, транспортування і реалізацію агропродовольчої продукції. Оскільки базовою галуззю АПК є сільське господарство, що ґрунтується на використанні природного ресурсного потенціалу, то темпи його зростання великою мірою залежать не від кількості тих чи інших його складових елементів, а від характеру і ступеня їх участі в агропромисловому виробничому процесі. Складний екологічний стан природних ресурсів аграрної сфери потребує їх відтворення, яке повинно здійснюватися в процесі аграрного виробництва. Тому основну увагу в дослідженні приділено удосконаленню організаційно-економічного механізму відтворення природного ресурсного потенціалу аграрного виробництва.

До природного ресурсного потенціалу сільського господарства на 01.01.2003 року входить 41,82 млн. га сільськогосподарських угідь (69,3% її загальної території),

при цьому рілля складає 32,54 млн. га (53,9%), площа сіножатей і пасовищ – 7,92 млн. га (13,1%). В розрахунку на 1 людину припадає 0,85 га сільськогосподарських угідь, тоді як у середньому по Європі цей показник складає 0,44 га, а ріллі – 0,25 га. Забезпеченість ріллею в Україні досить висока, і дорівнює 0,66 га на душу населення (для порівняння: у Росії – 0,91, США – 0,59, Угорщині – 0,45, Болгарії – 0,42, Франції – 0,21, Англії – 0,11, Японії – 0,004). У сільськогосподарському виробництві щороку використовується понад 10 млрд. м³ води, або 36,45% її загального споживання.

Розроблена класифікація природного ресурсного потенціалу АПК дозволяє оцінити масштаби запасів природних ресурсів аграрної сфери, можливість використання та напрями їх відновлення. В роботі досліджено системні взаємозв'язки елементів класифікації, з'ясовано комплекс необхідних охоронних заходів. Як ми вважаємо, природний ресурсний потенціал АПК складається з невичерпних (енергетичних, атмосферних, водних, кліматичних), які є відновлюваними та вичерпних (антропоєкологічних, земельних, біологічних, мінеральних, рекреаційних) природних ресурсів. Вичерпні природні ресурси поділяються на відновлювані (антропоєкологічні) та обмежено відновлювані (родючість ґрунтів, мінеральна сировина, рекреаційні ресурси, тваринний й рослинний світ).

Тенденції сучасного розвитку АПК в Україні пов'язані з недосконалістю економічного механізму природокористування, техніки, технології. Головним результатом бездумної стратегії інтенсифікації й ігнорування ідеї комплексного вивчення і використання взаємозалежних і взаємообумовлених абіотичних (ґрунт, кліматичні та погодні умови), біотичних (біологічні компоненти агроєкосистем) і антропогенних (технічні, організаційно-економічні, інформаційні) чинників є забруднення навколишнього середовища, значна еродованість ґрунтів, неспівставне зростання витрат непоправної енергії на кожну одиницю приросту продукції.

В 2002 р. порівняно з 1990 р. ефективність використання ресурсного потенціалу АПК у розрахунку на 1 га земельних ресурсів скоротилася наступним чином: валової продукції сільського господарства на 46,7%; продукції рослинництва – 35,5%; тваринництва – 57,8%. За останні 30 років площа еродованих земель збільшилася майже в 1,5 рази, значно розширилися площі засолених, закислених, підтоплених і техногенно забруднених сільськогосподарських угідь. Сьогодні тільки 1 з 10 га продуктивних земель має нормальний екологічний стан. Разом з тим, витрати на протиерозійні та інші землеохоронні і землемеліоративні роботи постійно зменшуються (витрати на охорону земельних угідь за останні 10 років скоротились у 25 разів).

Як відомо, деградація природного середовища під впливом агропогенної діяльності тягне за собою деградацію соціально-економічного середовища, що вже сьогодні виражається в конкретному економічному збитку, порівняному з розміром валового національного продукту. Однак розрахунок збитку економістами сам по собі недостатній, щоб з'єднати екологічну науку з економічною. Для відтворення природного ресурсного потенціалу АПК необхідно широко використовувати принципи

та методи регулювання поведінки природно-виробничих систем. До основних принципів можна віднести: попередження, нейтралізацію екологічних наслідків та компенсацію збитку. Попередження здійснюється адміністративно-правовими заходами (прийняття природоохоронних правил, нормування якості довкілля, експертиза проектів тощо); економічними (пільгове кредитування, надання субсидій, податкового інвестиційного кредиту, пільгове оподаткування та інші); економіко-адміністративно-правовими (система компенсацій, вибір методів регулювання); технологічними методами (ресурсо-, енергозберігаючих технологій, альтернативних систем землеробства з обмеженням використання хімічних засобів для підвищення родючості ґрунтів та захисту рослин з урахуванням асиміляційних можливостей агросфери). Нейтралізація екологічних наслідків здійснюється шляхом технічних методів та планування. Компенсація збитку передбачає застосування адміністративно-правових та економічних методів.

Сталий розвиток агропромислового виробництва як важлива складова економіки України передбачає забезпечення на тривалий термін збалансованого економічного зростання, покращення соціальних і екологічних параметрів його діяльності. Вирішення цих завдань передбачає необхідність нарощування обсягів виробництва якісної і конкурентоспроможної агропродовольчої продукції, підвищення економічної ефективності виробничої діяльності, забезпечення соціальної справедливості і гарантій для трудового потенціалу, відтворення і охорону природних ресурсів, зниження екодеструктивного впливу аграрного господарювання і оздоровлення навколишнього середовища. Перехід агропромислового комплексу на модель сталого розвитку і подальше функціонування на цих засадах є важливим для гармонійного розвитку країни та необхідною передумовою інтеграції у європейські інституції.

У другому розділі **“Теоретико-методологічні засади економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК”** розглянуто концептуальні засади економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК, розроблено систему показників, що характеризують стан природного ресурсного потенціалу АПК та його відтворення, проведено оцінку економічної результативності відтворювальних процесів природного ресурсного потенціалу АПК.

Соціально-державна необхідність природоохоронної діяльності й пріоритетні напрями її реалізації впливають з тих обставин, що існує нагальна потреба у формуванні політики, спрямованої на збереження і відтворення довкілля для майбутніх поколінь, підвищення екологічної безпеки. Тому головні передумови розробки концептуальних засад відтворення природного ресурсного потенціалу країни, на нашу думку, полягають у повному усвідомленні суспільством того, що майбутнє України найтісніше пов'язане з інноваційним розвитком, а, отже, невідкладне вирішення екологічних проблем не має альтернатив. Створення системи екологічно збалансованого управління розвитком суспільства дозволить стимулювати відновлення природних властивостей довкілля, створити умови для компетентного управління

використанням природних ресурсів та управління розвитком продуктивних сил. Схема концептуальної моделі відтворення природного ресурсного потенціалу АПК зображена на рис. 1.

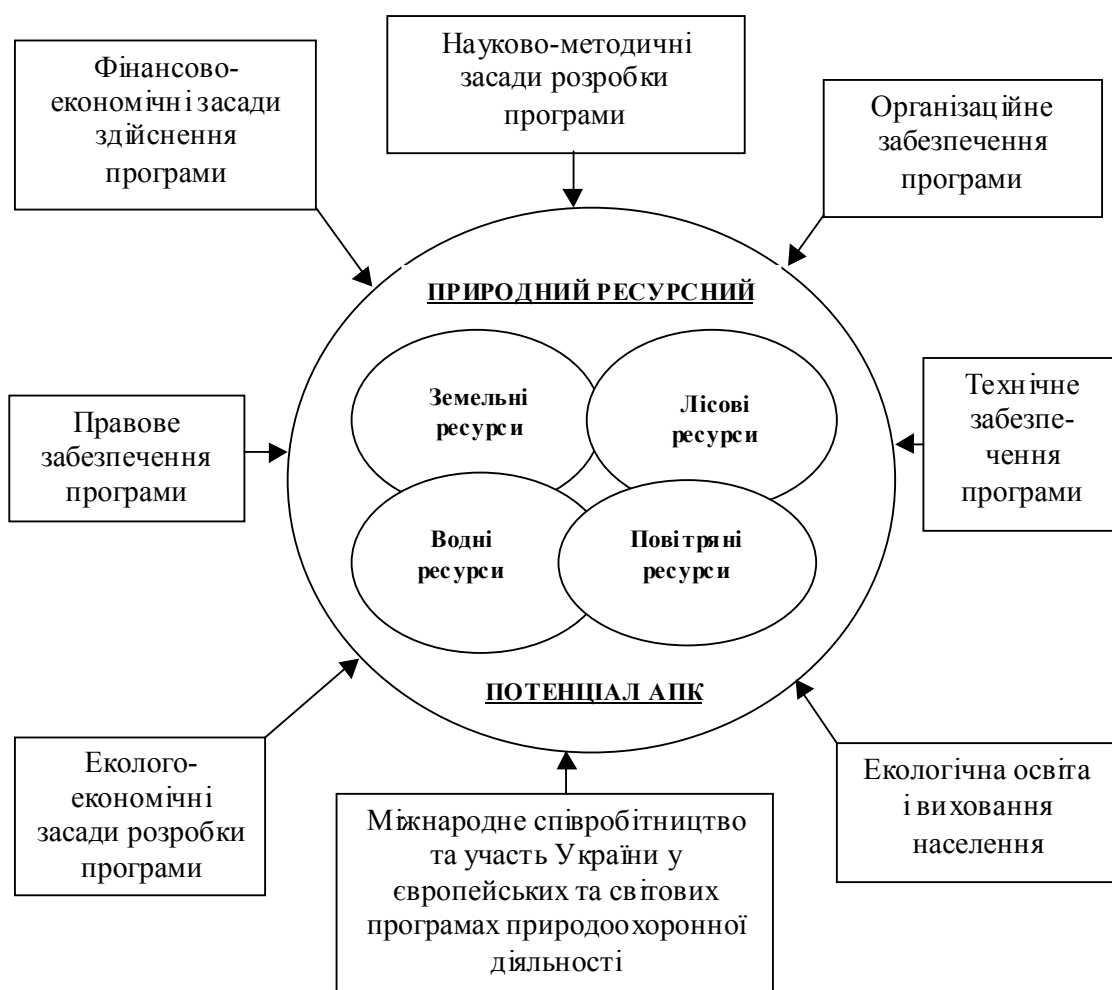

Рис. 1. Схема концептуальної моделі відтворення природного ресурсного потенціалу АПК

Розроблена система показників, що характеризують стан і використання природного ресурсного потенціалу АПК доводить, що оцінка природних ресурсів і середовища складає методологічну основу, за допомогою якої може бути сформульована система базових показників для економічної оцінки факторів природного середовища. Показник витрат на відтворення природних ресурсів АПК характеризує витрати з освоєння цілинних земель (вирубка лісів, осушення боліт та ін.); показник витрат на підтримку стану відтворюваних природних ресурсів (екосистем) поєднує витрати на підтримку родючості ґрунтів (внесення необхідних речовин замість тих, що виносяться разом з врожаєм; вартість моніторингу ґрунтів, меліорації земель); витрати з моніторингу і профілактичного очищення дна і берегів річок; з моніторингу і санітарних рубок лісу; на утримання заповідників, заказників, національних парків та ін. Витрати із запобігання екологічного порушення (забруднення) природних ресурсів передбачають вартість очисних споруд для зменшення забруднення атмосфери і води;

вартість полігонів щодо захоронення відходів; витрати на терасування і обвалювання схилів земельних ділянок, укріплення берегів річок та ін.; витрати на ліквідацію наслідків екологодеструктивної діяльності – вартість робіт з дезактивації забрудненої території; витрати на рекультивацию порушених земель; вартість осушення підтоплених територій; вартість лікування тих, хто захворів через забруднення тощо; показник економічного збитку від порушення (забруднення) природних факторів, що характеризує втрати врожаю; втрати, пов'язані з додатковою захворюваністю населення; збиток від підвищеного зносу основних засобів; втрати лісового господарства від зниження приросту деревини, усихання дерев тощо. Розроблена система показників дозволяє, в залежності від специфіки економічної сфери використання, отримати цілий спектр еколого-економічних оцінок, різних за формою, але які мають єдину методологічну основу.

Оцінка природних ресурсів є складним міжвідомчим завданням, що стає першочерговим в умовах ринкової економіки. Основні проблеми в цьому питанні виникають через відсутність узгодженої методології економічних оцінок ресурсів і процесів ресурсоспоживання, відповідної правової і нормативно-методичної бази. Розробку методів грошових оцінок природних ресурсів тривалий час стримувала недостатня обґрунтованість теоретичних розробок. Природні ресурси найчастіше розглядалися у відриві від проблем оцінки елементів національного багатства та їх відтворення. Саме відсутність єдиних методичних підходів щодо соціально-економічної оцінки природних ресурсів АПК не дозволяє їх враховувати і відображати в складі національного багатства країни. Тому головне завдання полягає в розробці загальної концепції економічної (вартісної) оцінки природних ресурсів, що дозволила б виробити єдину систему показників оцінки різноманітних природоутворюючих компонентів оптимальних з точки зору узгодження інтересів економіки і природокористування.

Система оцінки природного ресурсного потенціалу АПК є основою економічного регулювання використання, охорони і відтворення природних ресурсів, сукупність складових якого можна відобразити наступним чином:

$$ПРП_{АПК} = P_{зр} + P_{лр} + P_{вр} + P_{ра}, \quad (1)$$

де $ПРП_{АПК}$ – природний ресурсний потенціал АПК;

$P_{зр}$ – потенціал земельних ресурсів;

$P_{лр}$ – потенціал лісових ресурсів;

$P_{вр}$ – потенціал водних ресурсів;

$P_{ра}$ – потенціал ресурсів атмосфери.

Теоретично опосередкована вартісна оцінка будь-якого природного ресурсу може бути визначена через додатковий обсяг продажу і/або підвищений рівень цін на відповідний товар у порівнянні з аналогічними економічними показниками в тих місцях і в той час, де і коли відсутня підвищена потреба в зазначених природних благах. Схематично це може бути виражено формулою:

$$B_{on} = \sum_{i=1}^n (\Pi'_i \cdot \Pi'_i - \Pi_i \cdot \Pi_i), \quad (2)$$

де B_{on} – опосередкована вартісна оцінка певного природного ресурсу;
 Π'_i, Π_i – обсяг продажів i -го природного ресурсу відповідно в умовах підвищеного попиту і при відсутності підвищеного попиту;
 Π'_i, Π_i – ціна на i -ий природний ресурс відповідно в умовах підвищеного попиту і при відсутності такого;
 n – кількість природних ресурсів, за допомогою яких може бути реалізована потреба в даних природних благах.

Економічна ефективність використання і відтворення природного ресурсного потенціалу АПК, що пов'язана з переорієнтацією використання ресурсів в межах території, є невід'ємною складовою при розробці програм його відтворення. Нами пропонується визначати абсолютну соціально-економічну ефективність витрат на відтворення природного ресурсного потенціалу АПК за формулою:

$$E_T = \frac{\sum_{t=1}^T (\Pi_t - P_{int} - (H_{int} - H_0) + (Z_{int} - Z_0) + (EP_{int} - EN_{int}) / (1+r)^t) - P_0 - P_0}{\sum_{t=1}^T (B_t / (1+r)^t)}, \quad (3)$$

де E_T – абсолютна соціально-економічна ефективність витрат на відтворення природного ресурсного потенціалу АПК;
 Π_t – прибуток отриманий в t -му році;
 P_{int} – фіксовані рентні платежі, які виникли в результаті здійснення проекту в період t ;
 H_{int} – плата за використання сировинної бази за період t ;
 Z_{int} – розмір фонду заробітної плати за рік t ;
 EP_{int} – інші позитивні соціальні ефекти, у вартісному виразі за період t ;
 EN_{int} – інші негативні соціальні ефекти, у вартісному виразі за період t ;
 P_0 – прибуток, отриманий до інвестування (за попередній рік);
 P_0 – фіксовані рентні платежі до інвестування (за попередній рік);
 H_0 – плата за використання сировинної бази до інвестування (за попередній рік);
 Z_0 – розмір фонду заробітної плати до інвестування (за попередній рік);
 B_t – вартість інвестованих засобів t -ому році;
 r – ставка дисконту;
 t – строк виконання проекту.

Відтворення природного ресурсного потенціалу АПК потребує впровадження економічних методів та елементів регулювання природокористування. Ефективність механізму раціонального використання та відтворення природних ресурсів можна досягти в результаті поєднання економічних та організаційних форм господарювання,

спрямованих на досягнення мети – випуску максимального обсягу продукції при мінімальних витратах ресурсів та допустимого впливу на природне середовище.

У третьому розділі *“Розробка економічної системи збереження та відтворення природного ресурсного потенціалу АПК”* розроблено організаційно-економічний механізм стимулювання відтворення природного ресурсного потенціалу АПК, удосконалено його фіскальну систему, запропоновано нові методологічні підходи до проведення екологічного страхування ресурсного потенціалу аграрної сфери, інвестиційного забезпечення відтворення природного ресурсного потенціалу АПК.

Важливість проблеми підвищення ефективності використання, відтворення і збереження земельних ресурсів в Україні зумовлена не тільки наявною тенденцією поглиблення значних структурно-динамічних змін у використанні, відтворенні і охороні цього найважливішого природного ресурсу, специфічними особливостями їх в країні, але й існуючою можливістю підвищення рівня їх віддачі. Регулювання цього процесу можливе за допомогою дії системи еколого-економічних важелів та стимулів через організацію, планування заходів щодо відтворення природного ресурсного потенціалу АПК, що є складовими організаційно-економічного механізму, структура якого зображена на рис. 2.

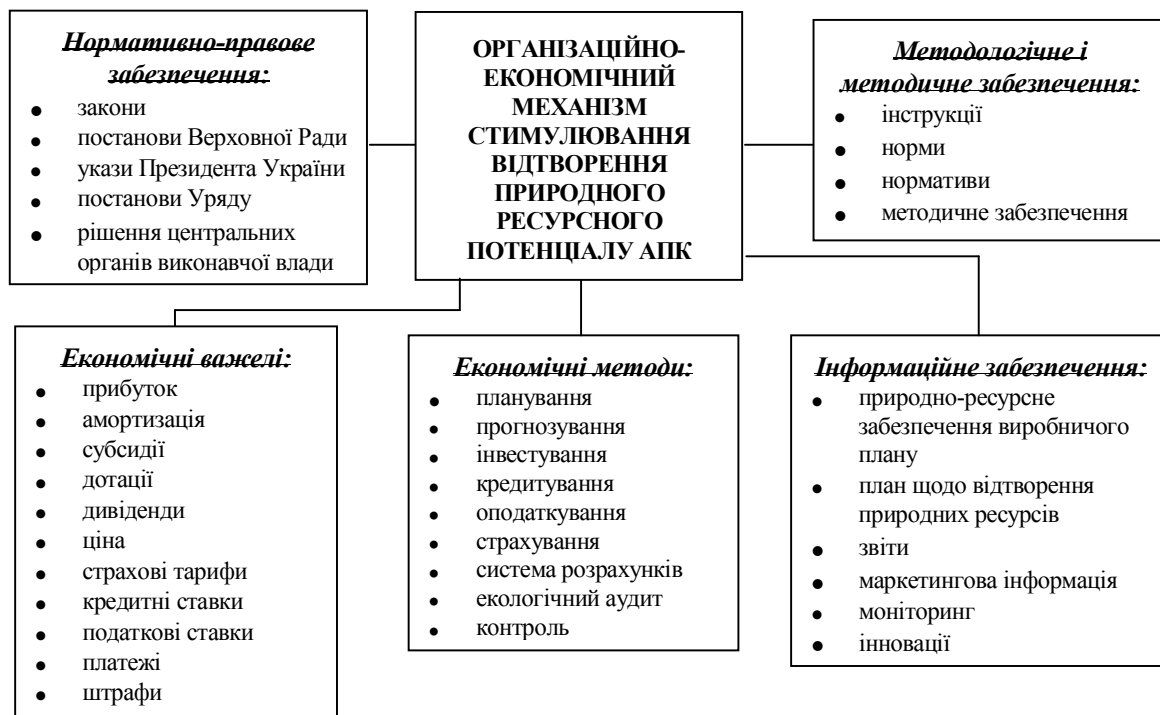

Рис. 2. Структура організаційно-економічного механізму стимулювання відтворення природного ресурсного потенціалу АПК

Акумуляувати кошти на інвестування, страхування у відтворення природних ресурсів аграрної сфери, платежі, податки за їх використання доцільно, на нашу думку, у цільовому Державному фонді відтворення природного ресурсного потенціалу АПК у структурі Державного бюджету України, що матиме окремий рахунок у Національному банку України при Міністерстві екології та природних ресурсів. Як свідчить досвід

розвинутих країн, такий фонд може стати фінансовою базою для створення системи екологічних банків з метою фінансування екологічних інвестицій і програм, науково-технічних досліджень і розробок, кредитування екологічних та інноваційних проектів щодо створення екологічно чистих джерел енергії технологічних процесів, машин, устаткування, структурної перебудови виробничого потенціалу тощо.

Забезпечення стабільного надходження коштів на відтворення природного ресурсного потенціалу АПК потребує подальшого розвитку економічних важелів та методів. Дослідження показали, що запроваджені в Україні нормативи виплат за забруднення довкілля та використання природних ресурсів значно занижені й не носять у повному обсязі компенсаційний характер. Зарубіжний досвід переконує в необхідності широкого використання принципів як негативної мотивації відтворювальної діяльності (платежі, штрафи), так і позитивної (кредити, пільги, позики), механізм якої в Україні поки ще відсутній, що значно ускладнює процес екологізації виробництва, відтворення природного ресурсного потенціалу АПК. Формування повноцінної системи еколого-економічного регулювання природокористування є одним з визначальних напрямів державної політики.

При визначенні екологічного податку доцільно, на нашу думку, змінити порядок його справляння: не закладати суму податку в ціну екологонебезпечної продукції і не перекладати його на споживача, а отримувати з прибутку товаровиробника, і, таким чином, економічно стимулювати його до екологічно конструктивних змін у технології виробництва. Потрібно закласти до основи розрахунків екологічних податків принцип залежності їх від середніх граничних витрат товаровиробників на зменшення забруднення; необхідно запровадити коригуючі коефіцієнти величини екологічного податку в залежності від зростання або скорочення концентрації токсичних речовин, які містяться в продукції, що оподатковується, тобто встановити прогресивне або регресивне екологічне оподаткування.

Згідно з прийнятим Земельним кодексом України необхідно відшкодовувати збитки власникам землі та землекористувачам, заподіяні внаслідок погіршення якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь, однак механізм відшкодування збитків не відпрацьований. На нашу думку, одним з шляхів відповідного механізму може бути обов'язкове страхування якості земельних ресурсів. При цьому страхувальниками виступають підприємства-користувачі земельних ресурсів сільськогосподарського призначення усіх форм власності. Об'єктом страхування є земельні ресурси, що знаходяться у власності чи оренді сільськогосподарських підприємств. Страховий ризик полягає в зменшенні родючості ґрунтів згідно з нормами, вказаними в паспорті земельної ділянки, для чого відповідним органам необхідно провести дослідження якості земельних ресурсів в межах їх паспортизації. Страховою подією є погіршення основних паспортних показників якості земельних ресурсів через гео-кліматичні процеси, стихійні явища, неправомірні дії

третіх осіб тощо. Розрахувати розмір страхового фонду для збереження та відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення можна за формулою:

$$F = S \cdot Q \cdot T / 100\%, \quad (4)$$

де F – величина страхового фонду;

S – площа земельних ресурсів сільськогосподарського призначення;

Q – грошова оцінка 1 га земель сільськогосподарського призначення;

T – розмір страхового тарифу, (%).

Результати проведених розрахунків за даними статистичної звітності щодо формування страхового фонду для збереження та відтворення родючості ґрунтів сільськогосподарського призначення, де вирощуються основні види продукції рослинництва у 2002 р. на прикладі Сумської області, подані у таблиці 1.

Таблиця 1

Формування страхового фонду для збереження і відтворення родючості ґрунтів Сумської області у 2002 р. при вирощуванні зернових, технічних культур, картоплі та овочів

Найменування районів	Зернові культури				Технічні культури				Картопля і овочі			
	Площа, тис. га	Грошова оцінка 1 га землі, тис. грн.	Розмір страхового платежу з 1 га, грн.	Величина страхового фонду, тис. грн.	Площа, тис. га	Грошова оцінка 1 га землі, тис. грн.	Розмір страхового платежу з 1 га, грн.	Величина страхового фонду, тис. грн.	Площа, тис. га	Грошова оцінка 1 га землі, тис. грн.	Розмір страхового платежу з 1 га, грн.	Величина страхового фонду, тис. грн.
Всього по області	586,9	7,6	38,0	22302	90,3	7,0	35,0	3161	85,1	6,9	34,5	2936
м. Суми	1,5	8,0	40,0	60	0,1	8,2	41,0	4	1,1	8,0	40,0	44
Білопільський	51,6	7,9	39,5	2038	7,9	7,1	35,5	281	6,1	7,6	38,0	232
Буринський	37,8	7,8	39,0	1474	6,1	7,0	35,0	214	3,0	7,4	37,0	111
Великописарівський	24,7	8,0	40,0	988	5,4	6,8	34,0	184	2,8	5,6	28,0	79
Глухівський	35,4	7,7	38,5	1363	5,2	7,2	36,0	187	6,2	7,6	38,0	236
Конотопський	49,8	7,8	39,0	1942	8,1	7,2	36,0	292	8,1	7,4	37,0	300
Краснопільський	31,4	7,9	39,5	1240	5,3	7,1	35,5	186	3,2	5,8	29,0	93
Кролевецький	20,9	6,0	30,0	627	1,2	6,6	33,0	40	5,1	6,4	32,0	163
Лебединський	44,7	8,0	40,0	1788	7,6	7,3	36,5	278	5,9	7,5	37,5	221
Липоводолинський	31,5	7,9	39,5	1244	5,8	7,1	35,5	206	1,4	6,1	30,5	43
Недригайлівський	33,6	8,0	40,0	1344	3,2	7,2	36,0	115	3,3	6,2	31,0	102
Охтирський	36,7	8,0	40,0	1468	7,1	7,1	35,5	252	6,1	7,2	36,0	220
Путівльський	16,2	7,7	38,5	624	2,1	6,8	34,0	72	3,4	7,1	35,5	121
Роменський	57,9	7,8	39,0	2258	9,3	7,0	35,0	326	6,5	7,5	37,5	244
Середино-Будський	12,8	5,9	29,5	378	0,7	6,3	31,5	22	2,2	6,8	34,0	75
Сумський	49,3	8,1	40,5	1997	9,2	8,1	40,5	373	9,1	7,8	39,0	355
Тростянецький	21,1	8,1	40,5	855	4,1	7,2	36,0	148	3,4	5,9	29,5	101
Шосткинський	18,4	5,9	29,5	543	1,2	6,1	30,5	37	4,5	7,4	37,0	167
Ямпільський	11,6	5,8	29,0	337	0,7	5,2	26,0	18	3,7	6,1	30,5	113

Страховий резервний фонд необхідно використовувати для відтворення якості земельних ресурсів, сплачуючи страхове відшкодування їх власникам у разі настання страхового випадку при дотриманні ними агротехнічних вимог вирощування сільськогосподарських культур; для відтворення родючості ґрунтів; запобігання погіршення екологічного стану земель сільськогосподарського призначення; заходів

щодо відтворення деградованих та забруднених ґрунтів, підвищення родючості земель страхувальників.

Потреби в інвестиціях у виробничу аграрну сферу досить значні, тому важливо забезпечити мобілізацію всіх можливих інвестиційних ресурсів. В результаті аналізу існуючих джерел та методів фінансування інвестицій встановлено, що головним критерієм оптимізації співвідношення між власним, залученим та позичковим капіталом повинно бути забезпечення високої фінансової стійкості підприємств та максимізація суми прибутку від інвестиційної діяльності. Вибір методів фінансування інвестицій дозволяє розрахувати пропорції в структурі джерел інвестиційних ресурсів. Найпоширенішими, на нашу думку, є повне самофінансування, акціонування, кредитне фінансування, лізинг та змішане фінансування.

Класичною формою самофінансування є власні кошти у вигляді прибутку та амортизації. У країнах з розвинутою ринковою економікою рівень самофінансування досягає 60% і більше. Аналіз стану кредитного забезпечення вітчизняних підприємств аграрного виробництва показав, що за 1996-2002 рр. спостерігається тенденція до зниження процентних ставок, проте ціна за кредитні ресурси на даний час перевищує рівень беззбитковості інвестицій. Сільськогосподарські підприємства, як правило, не володіють високоліквідною майновою заставою, що не дає можливості забезпечити значних позик для придбання основних засобів. Внаслідок цього довгострокове кредитування сільськогосподарських підприємств відбувається на рівні 5-10% від загальної суми наданих позик. Тому потрібно провести докорінні ринкові перетворення у фінансово-кредитній системі.

Мотивація до залучення інвестицій у виробництво та природний ресурсний потенціал АПК залежить від фінансової стабілізації, гнучкості та стимулюючої направленості податкової політики, завершеності реформування форм власності. Створення сприятливого інвестиційного клімату в аграрній сфері та активізація інвестиційної діяльності всіх господарчих суб'єктів, враховуючи сучасне фінансове та матеріально-технічне становище підприємств аграрної сфери, потребують вирішення завдання якісної зміни підходів до управління АПК в цілому, кожної його галузі та господарюючого суб'єкта, їх адаптації до ринкових умов.

Дослідження показали необхідність формування дієвого механізму управління інвестуванням відтворення ресурсного потенціалу АПК з урахуванням екологічної складової, адекватного умовам сучасного економічного стану, враховуючи специфіку агропромислового виробництва, здатного створити економічно вигідні умови для стимулювання накопичення аграрного капіталу та росту ефективності його використання, що можливо за рахунок розвитку екологічного агропідприємництва.

У четвертому розділі **“Розвиток екологічного підприємництва в аграрній сфері”** визначено економічну сутність екологізації підприємницької діяльності, обґрунтовано необхідність подальшого розвитку екологічного страхування та аудиту природного ресурсного потенціалу АПК.

Розвиток сільського господарства в Україні обмежений загостренням екологічних проблем. Впродовж свого існування люди для задоволення потреб у продуктах харчування і сировини використовували природні ресурси, не завжди турбуючись про їх відновлення. Сучасне агропромислове виробництво здійснюється в складних умовах зростаючого навантаження на довкілля і його забруднення. Відсутність науково обґрунтованої системи сільськогосподарського природокористування зумовило значне зниження відтворювальної спроможності біосфери, екологічної стійкості агроландшафтів, природної родючості ґрунту. Тому формування економічної стратегії екологічного розвитку підприємницьких структур є важливим елементом функціонування економіки країни.

Організація виробництва починається з розміщення капіталу, придбання засобів виробництва і формування робочої сили. Для нашого суспільства виявлення нової функції землі як базису розташування приватного капіталу окремих підприємницьких структур дозволяє стверджувати про пріоритетність екологізації підприємницької діяльності, що вимагає врахування екологічного фактора у процесі суспільного виробництва, збереження та відтворення природного ресурсного потенціалу АПК, без якого неможливий процес існування людства. Найбільш яскраво актуальність екологізації підприємства виявляє себе там, де підприємницька діяльність базується на використанні (користуванні) якісних властивостей природних ресурсів.

В умовах подальшої інтенсифікації сільського господарства необхідно впроваджувати екологічно чисте виробництво сільськогосподарської продукції, сутність якого полягає в забезпеченні відтворення природних ресурсів (ґрунту, води тощо) у стан, даний природою або такий, що не перевищує гранично допустимих рівнів забруднення.

Розроблена економічна стратегія екологічного розвитку підприємницьких структур дозволяє визначити кінцеві продукти стратегічного управління: потенціал, який забезпечує досягнення цілей підприємства в майбутньому; внутрішню структуру та організаційні зміни з урахуванням екологічної складової. Потенціал складається із сировинних, фінансових і людських ресурсів, інформації, виробленої продукції і наданих послуг, набору правил соціальної поведінки, додержання яких допомагає підприємству в досягненні поставлених цілей. Організаційні зміни забезпечують чутливість підприємницької структури до змін у зовнішньому середовищі.

Експлуатація природних ресурсів – вигідний шлях вкладення капіталу, тому без стримуючих економічних механізмів, що забезпечують раціональний підхід до природокористування, вигода від такої діяльності може обернутися суцільними збитками для підприємств і трагедіями для суспільства. Одним з таких механізмів є страхування збитків і відповідальності за аварійне забруднення природного середовища. Розвиток ринку екологічного страхування стримується через відсутність досвіду на державному рівні та методології страхування екологічного ризику.

Під екологічним страхуванням природних ресурсів АПК ми розуміємо страхування майнової (фінансової) відповідальності підприємств аграрного виробництва джерел підвищеного екологічного ризику за заподіяння економічного збитку третім особам (фізичним і юридичним), органам влади в зв'язку з аварійним і раптовим негативним впливом на стан навколишнього середовища.

В умовах формування ринкових відносин виявляється новий напрямок розвитку функцій внутрішнього та зовнішнього прогностичного екологічного аудиту, як засобів оптимізації й активізації підприємницької діяльності на засадах дотримання принципів екологічної безпеки, необхідності раціонального використання та відтворення природного ресурсного потенціалу АПК. Разом з контрольними функціями екоаудит і господарський аудит повинні виконувати економічну й екологічну експертизу щодо залучення капіталу, розвитку інвестицій, впровадження “ноу-хау”, ресурсозбереження, зниження екологічних витрат тощо. Експертна функція усіх видів аудиту є важливим напрямом розвитку фінансово-господарського й екологічного контролю в ефективному використанні капіталу в умовах розвитку підприємницької діяльності. Інтерес, вигоду (як невід’ємні атрибути підприємця) не можна вважати єдиною мотивацією його діяльності. Одержання прибутку можливе тільки при найбільше ефективному використанні усіх видів ресурсів, у тому числі природних, їх захисту від забруднення і деградації та економічного ризику і дотриманні умов екологічної безпеки. Це спонукає підприємців застосовувати усі види попереднього контролю на стадії прийняття управлінських рішень. Отже, незалежний екологічний аудиторський контроль в умовах ринку одержує функції каталізатора для активізації підприємницької діяльності на принципах екологічно безпечного і сталого розвитку.

Екологічний аудит, маючи за головну мету визначення відповідності системи управління, з урахуванням екологічної складової, необхідним критеріям, сприяє підвищенню інвестиційної привабливості підприємств. Він суттєво доповнює загальну характеристику підприємства, спрямований на аналіз еколого-економічного рівня виробництва, є дієвою допомогою при проведенні комплексного еколого-економічного аналізу його господарської діяльності. Систематизовані результати екоаудиту виробничої діяльності, здійснюваного кваліфікованими експертами за участю спеціалістів самого підприємства, надають вичерпну інформацію про кількісні та якісні характеристики матеріальних потоків з урахуванням екологічних чинників у процесі виробництва готової продукції і послуг. При здійсненні еколого-економічного аналізу-аудиту проводиться оцінка ефективності заходів з охорони навколишнього середовища з точки зору результативних показників господарської діяльності, фінансового стану підприємства, а також виявляються “вузькі місця” у виробничому процесі з урахуванням екологічних чинників.

Екологічна політика повинна стимулювати дотримання вимог, нормативів для зниження техногенного навантаження на довкілля. Пріоритетним напрямом формування дієвого організаційно-економічного механізму природокористування ми

вважаємо фінансово-економічне заохочення суб'єктів господарювання до зниження обсягів шкідливих викидів і відходів виробництва, відновлення земельних, лісових, водних, повітряних ресурсів; важливу роль в цьому процесі повинно відіграти створення програм екологізації підприємницької діяльності та розвитку екологічного підприємництва.

У п'ятому розділі **“Удосконалення організаційно-економічного механізму відтворення природного ресурсного потенціалу АПК”** запропоновано механізм цільового економічного регулювання та удосконалення організаційної системи відтворення природного ресурсного потенціалу АПК; розроблено систему інформаційного забезпечення, методичні рекомендації щодо збереження і відтворення природних ресурсів аграрної сфери.

Цільове економічне регулювання як система індикативного планування розвитку економіки на підставі комплексних загальнодержавних програм, що відображають переважний варіант розвитку суспільного виробництва та стратегічну концепцію соціально-економічної політики, є системою гнучкого регулювання для забезпечення програм національного розвитку. Для регулювання відтворювальних процесів необхідно знаходити найкращий варіант і потім постійно корегувати його реалізацію. Така корекція складає сутність економічного регулювання, яку можна визначити як розробку управлінських впливів, спрямованих на усунення відхилень, що намічаються, від оптимального варіанту розвитку еколого-економічної системи. Формалізацію процесу індикативного планування можна здійснити за допомогою системи імітаційних моделей розвитку підприємства, регіону, країни в цілому, що дозволяє забезпечити мікро- і макрорівень агрегації статистичної інформації та прогнозування.

Управління процесом відтворення природного ресурсного потенціалу АПК потребує інформаційного забезпечення – сукупності документів, даних, методів і засобів їх одержання, організації зберігання та обробки. Економічне регулювання відтворення природного ресурсного потенціалу АПК, що розглядається як управління фінансовими ресурсами природокористування за допомогою ринкових економічних регуляторів, передбачає прийняття обґрунтованих конкретних заходів щодо економічного впливу на їх джерела. Види такого впливу різноманітні: фінансовий, кредитний, податковий, ціновий тощо. Тому постає питання вибору найбільш прийнятних для існуючих умов. Однак вирішення цього питання супроводжується труднощами у зв'язку з відсутністю інформації, необхідної для його обґрунтування.

Нами пропонується сформувати регіональний фонд відтворення природного ресурсного потенціалу АПК за рахунок бюджетних відрахувань, обов'язкового та добровільного страхування, екологічних податків та платежів, інвестиційної діяльності. Блок-схема формування та використання коштів цього фонду зображена на рис. 3. Результати експертних оцінок показують, що на збереження і відтворення земельних ресурсів необхідно витратити 47% коштів фонду, близько 30% – на відтворення лісових ресурсів; 15% – на очищення водних ресурсів; 8% – на охорону атмосферного повітря.

Рис. 3. Блок-схема формування та використання коштів на відтворення природного ресурсного потенціалу АПК

Використання земельних ресурсів в Україні є платним, а плата за землю справляється у вигляді нарахування земельною податку для власників землі та землекористувачів, платежі від якого зараховуються на спеціальні рахунки бюджетних місцевих рад. Ці кошти доцільно використовувати виключно для фінансування раціонального використання родючості земель. Крім того, додатковими джерелами стимулювання за підвищення ефективності землекористування можуть бути платежі в бюджет при вилученні малопродуктивних земель з сільськогосподарського обігу та кошти від сплати штрафних санкцій за користування землею.

Економічне стимулювання за покращення агроекологічного стану сільськогосподарських земель ґрунтується на методиці грошової оцінки землі. Мотивом економічного стимулювання землевласників та землекористувачів є підвищення балу агроекологічної оцінки угідь, який визначається при черговому агрохімічному обстеженні. Необхідною умовою проведення стимулювання є зростання всіх агрохімічних показників родючості ґрунту. Важелом господарського впливу на ефективність використання землі є еколого-агрохімічна її оцінка в балах; розмір штрафних санкцій за погіршення екологічного стану земель. У випадку якщо величина агроекологічного балу ґрунтів не змінилась при проведенні чергового агрохімічного обстеження, то стимулювання недоцільно проводити. Потрібно стимулювати розширене відтворення родючості ґрунту, бо воно мотивує власника землі та землекористувача до вкладання додаткового капіталу в охорону і відтворення родючості ґрунту.

Економічне стимулювання не повинно перевищувати розмірів штрафних санкцій при зміні агроекологічної оцінки в бік збільшення або зменшення. Наведений вище варіант економічного механізму раціонального використання та охорони земельних ресурсів сприятиме економічній зацікавленості землевласників та землекористувачів у підвищенні рівня родючості земельних угідь, зростанню величини агроекологічної оцінки в балах.

Реакція навколишнього природного середовища на викиди забруднюючих речовин загострюється – прискореними темпами відбувається зниження його здатності до самоочищення, і, як наслідок, проявляється негативний вплив на економіку і здоров'я людей. У цих умовах при виробництві продукції значну роль необхідно відводити екологічному пізнанню, мисленню, свідомості. Їх використання вкрай необхідне для подолання протиріч в організації охорони навколишнього середовища, бо потреба збереження та відтворення природного ресурсного потенціалу за короткий лаг перетворилася з проблеми економічної в проблему виживання. При цьому настання непоправних процесів у навколишньому середовищі, на думку фахівців, можуть торкнутися вже теперішнього покоління. Тому терміново необхідно формувати економіко-екологічне мислення щодо відтворення природного ресурсного потенціалу. При цьому під економіко-екологічним мисленням пропонується розуміти здатність людини аналізувати та осмислювати свою роль в економічних і екологічних ситуаціях, взаємозв'язок та взаємозалежність економіки й екології, вільно використовувати ці знання в повсякденній роботі та житті. Тут економіко-екологічна свідомість є продуктом, результатом економіко-екологічного мислення, як відтворення й усвідомлення людиною економіко-екологічного стану виробництва. Оскільки можливість приведення у відповідність виробничих відносин рівню розвитку виробничих сил і їх негативного впливу на навколишнє середовище є прерогативою й обов'язком сучасного суспільства, то і формуванням економіко-екологічного мислення необхідно управляти, впливати на його прискорення, не очікуючи, поки існуючі виробничі відносини і розвиток продуктивних сил зроблять негативний вплив на цей процес.

Екологізація агропромислового виробництва дозволить сформувати екологічно комфортне середовище для життєдіяльності населення, забезпечити його екологічно чистою сільськогосподарською продукцією. Екологічні дослідження і природоохоронні заходи в нашій країні часто групують за елементами навколишнього середовища. Виділяються проблеми охорони повітря, вод, ґрунтів, тварин, рослинного світу. При цьому в основу процесів прийняття рішень покладено галузевий підхід – кошти вкладаються для вирішення проблеми чистоти повітря, води, проведення протиерозійних заходів, меліоративних робіт тощо. Однак такий підхід не гарантує, що загальний стан навколишнього середовища поліпшиться, оскільки він абстрагує від цілісної проблеми. В силу відомчої організації управління економікою і охороною довкілля малоймовірно вирішення кожної з цих проблем окремо, бо вони є

комплексними та тісно взаємопов'язаними. Значна частина прояву екологічної свідомості щодо необхідності відтворення природного ресурсного потенціалу АПК припадає на рівень масової свідомості, де знання про особливості взаємовідносин живого і неживого, людини і природи знаходяться в несистематизованій формі повсякденних уявлень, пов'язані з виробничою та невиробничою практичною діяльністю та потребують комплексного підходу щодо вирішення проблем.

ВИСНОВКИ

Дослідження основних проблем економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК дали змогу зробити такі висновки теоретичного, методологічного і практичного характеру для вирішення головних завдань роботи щодо мети дисертації:

1. У дослідженні одержала подальший розвиток категорія природного ресурсного потенціалу АПК, під поняттям якої пропонуємо вважати комплексну систему природних ресурсів, користувачами яких є підприємства агропромислового виробництва при існуючих технологіях та соціально-економічних відносинах. Стан природного ресурсного потенціалу – один із найважливіших чинників ефективного розвитку агропромислового виробництва. До основних видів природного ресурсного потенціалу АПК відносять земельні ресурси, лісові землі, водні ресурси, мінерально-сировинні ресурси. Переважаючими видами природокористування в АПК є земле- і водокористування. Основним, безальтернативним шляхом вирішення проблем збереження і відтворення природного ресурсного потенціалу АПК у сучасних умовах, на нашу думку, є екологізація агропромислового виробництва, основні завдання якої полягають у впровадженні ресурсо-, енергозберігаючих технологій у переробному комплексі, альтернативних систем землеробства з обмеженням використання хімічних способів для підвищення родючості і захисту рослин з урахуванням асиміляційних можливостей агросфери.

2. Результати дослідження показали, що за основними видами компонентів природних ресурсів і структурних елементів виробничого потенціалу АПК доцільно ввести показники раціонального використання ресурсів та їх відтворення. Вони можуть відображати відношення фактичного розміру ресурсів до максимально розрахованого розміру їх запасів з урахуванням можливого використання альтернативної сировини. В дослідженні доведено, що економічні оцінки виробничого потенціалу аграрної сфери повинні пріоритетно враховувати й оцінки наявного територіального природного ресурсного потенціалу з урахуванням формування його складової – природно-техногенного потенціалу ресурсокористування.

3. У дисертаційній роботі узагальнені принципи та методологічні засади економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК, одержали подальший розвиток науково-практичні аспекти формування та функціонування організаційно-економічного механізму стимулювання відтворення природного

ресурсного потенціалу АПК як системи організаційних, економіко-екологічних важелів та методів, що має суттєве наукове і практичне значення.

Одним з напрямів реалізації структури державного управління процесом відтворення природного ресурсного потенціалу АПК пропонується розвиток повноважень регіонального управління сільського господарства за рахунок створення інспекції, завданнями якої є прогнозування, контролювання стану, програмне забезпечення економічної стратегії відтворення природного ресурсного потенціалу АПК.

4. Проведення комплексного аналізу природоохоронних технологій в АПК показало, що для забезпечення стійкості та високої продуктивності сільськогосподарських земель необхідно впроваджувати ґрунтозахисну систему землеробства з контурно-меліоративною організацією території; реалізувати регіональні програми захисту земель від вітрової і водної ерозії, які передбачають відповідні заходи щодо запобігання процесу деградації біологічного і ландшафтного різноманіття на землях сільськогосподарського призначення з урахуванням особливостей реформування земельних відносин.

У процесі проведення водоохоронної діяльності необхідно значну увагу приділяти відновленню гідрологічного та якісного стану води річок, передусім малих, створенню водоохоронних зон та прибережних смуг, зменшенню (збалансуванню) антропогенного навантаження на річки та водойми, збільшенню видового різноманіття їх тваринного світу та рослинності.

Зважаючи на те, що розширене відтворення потужностей з охорони атмосфери дозволяє знижувати викиди забруднень до атмосфери, однак на сьогодні очисні споруди, які функціонують на підприємствах, уловлюють лише 3/4 шкідливих речовин, які утворюються при виробництві. Тому охорона повітряного басейну шляхом подальшого поглиблення очищення відхідних газів, введення пилогазоочисних споруд досить необхідна, але не може повністю вирішити проблему чистого повітря. Тільки впровадження принципово нових технологій, повне використання відходів зможе поліпшити ефективність охорони атмосфери.

5. Розроблений алгоритм економічної оцінки системи відтворення природного ресурсного потенціалу АПК дозволяє визначити комплексний показник природно-ресурсного потенціалу території, що враховує наявність (обсяг і типи) природних ресурсів регіону; їх значення для стійкості природних систем, тобто раціональне використання і припустимі інтервали коливання запасів; функціональну роль природних ресурсів і умов навколишнього середовища у формуванні господарської діяльності в регіоні (оптимальні напрями використання ресурсів у межах природно-ресурсного потенціалу з урахуванням процесів самовідновлення для відновлюваних ресурсів) у забезпеченні рівноваги і сталості еколого-економічного розвитку.

6. Удосконалення організаційно-економічного механізму стимулювання відтворення природного ресурсного потенціалу АПК полягає у розвитку економічних

методів (планування, прогнозування, інвестування, кредитування, оподаткування, страхування, системи розрахунків, екологічного аудиту, контролю) та економічних важелів (механізму одержання прибутку, нарахування амортизації, одержання субсидій, дотацій, дивідендів, формування ціни продукції/послуг, страхових тарифів, кредитної та податкової ставок, платежів, штрафів тощо).

Дослідження показали, що механізм фінансово-економічного заохочення аграрних землекористувачів до здійснення землеохоронних заходів повинен ґрунтуватися на системі методів прямого та побічного стимулювання. Побічну систему економічного стимулювання землеохорони необхідно розвивати на підставі пільгового режиму оподаткування, різних видів пільгового кредиту, інших методів, які дозволяють виконувати роботи без виділення коштів з бюджету, за рахунок накопичення сільськогосподарськими товаровиробниками власних ресурсів. В умовах бюджетного дефіциту така система повинна бути провідною; з покращенням економічної ситуації в практику агроекологічного управління необхідно активніше залучати методи прямого економічного стимулювання, що базуються на наданні субсидій, дотацій, компенсацій на безповоротній основі і забезпечувати сільськогосподарським землекористувачам рівень доходів, достатній не лише для організації наступного виробничого циклу, але й для капіталізації певної її частини.

7. Для вирішення складних завдань інтенсифікації інвестиційної діяльності пропонується здійснити комплекс стратегічних і тактичних заходів антикризового управління. Успіх стратегії багато в чому буде залежати від здатності фахівців здійснювати ефективно управління ресурсами, мінімізуючи ризики. При вирішенні цих питань завдання менеджерів полягає в контролі за виконанням прийнятих рішень, вивченні досвіду та його екстраполяції, врахуванні тенденцій розвитку та можливих напрямів змін зовнішнього середовища, розробці стратегічних і тактичних цілей інвестиційної діяльності, орієнтації на прийняття обґрунтованих рішень.

Інвестиції у покращення родючості ґрунтів розширюють спектр можливостей агропідприємців з огляду на розміщення продукції та ресурсів. Крім вибору технологій та культур, проблема оптимізації зараз включає розміщення ресурсів між різними видами продукції та майбутньою якістю земель. Як виявилось, попередні моделі являли собою особливі випадки, коли вважалось, що дії агропідприємців можуть тільки виснажувати землю, хоча і по-різному, залежно від продуктивного та технологічного вибору. Емпірична значущість цього погляду на деградацію ґрунтів стає очевидною, бо враховує реакцію агропідприємців на економічні зрушення зовнішнього походження.

8. Дослідження регіональних аспектів страхування в АПК показали, що складовою системи страхування повинно стати екологічне страхування як економічний важіль, завдяки якому можна зменшити антропогенне навантаження на природне середовище. Екологічне страхування може бути добровільним, яке розглядається як вид підприємницької діяльності, а також обов'язковим, що передбачає наявність фінансових гарантій мінімального відшкодування збитку. Відносини між страховиком і

страхувальником ґрунтуються на принципах взаємовигоди та економічної зацікавленості страхувальника у підвищенні рівня власної екологічної безпеки.

На підставі дослідження страхування матеріальних ресурсів АПК та необхідності відтворення земельних ресурсів вперше запропоновано проведення обов'язкового страхування якості земельних ресурсів. Накопичений резервний фонд пропонується використовувати для поліпшення екологічного стану земель, відтворення родючості ґрунту через зменшення порушення структури і ущільненості ґрунту, забезпечення відновлення його водного і повітряного режимів; зменшення втрат гумусу і поживних речовин у ґрунті; зменшення хімічного навантаження на біоценоз за рахунок внесення оптимальних доз мінеральних і максимального використання органічних добрив; науково обґрунтоване застосування меліорації земель; впровадження екологобезпечних технологій виробництва продукції рослинництва і тваринництва. Комплексний підхід до страхування ресурсного потенціалу АПК має важливе значення для збільшення обсягів виробництва та якості сільськогосподарської продукції, підвищення продовольчої безпеки країни, поліпшення екологічного стану природних ресурсів для більш раціонального використання і зменшення негативного антропогенного впливу на їх відтворення, зумовлює необхідність впровадження в Україні перевірених світовою практикою форм і видів страхування.

9. Розроблене програмне забезпечення економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК в регіоні ґрунтується на комплексному підході вирішення поставлених завдань, дозволяє регулювати економічні відносини при використанні та відновленні природних ресурсів, реалізувати обрану стратегію економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК. Доведено, що для регулювання відтворювальних процесів необхідно знаходити найкращий варіант і потім постійно коректувати його реалізацію. Така корекція складає сутність економічного регулювання, яку можна визначити як розробку управлінських впливів, спрямованих на усунення відхилень, що намічаються від оптимального варіанту розвитку еколого-економічної системи.

10. Стратегічним напрямом забезпечення продовольчої безпеки є збільшення продовольчих ресурсів, підвищення конкурентоспроможності продукції за рахунок покращення її якості та зменшення витрат на виробництво, реструктуризацію і технічне переоснащення галузей АПК, ефективне використання біокліматичного потенціалу регіонів України. У проведеному дослідженні обґрунтовано, що вирішення цих проблем потребує здійснення заходів щодо відродження галузей тваринництва (поступове відтворення високопродуктивного поголів'я худоби, свиней і птиці на інноваційній основі); прискорення реструктуризації кормовиробництва (розширення площ багаторічних трав, створення культурних сіножатей і пасовищ; ринку кормів); поглиблення кооперації та інтеграції господарств усіх форм власності. При цьому необхідна державна підтримка розвитку зрошуваного землеробства, хімічної меліорації

грунтів (вапнування, гіпсування), а також залуження і залісення еродованих земель та відновлення системи насінництва і племінної справи.

11. Розроблені методичні рекомендації з економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК в регіоні обґрунтовують напрями практичного вирішення завдань еколого-економічного управління процесом відтворення природних ресурсів та його стимулювання через систему економічних регуляторів для заохочення підприємств-природокористувачів до запровадження екологічно безпечних технологій і господарювання; дотримання вимог екологічної безпеки; випуску екологічно чистої продукції; ефективного використання та відтворення природного ресурсного потенціалу аграрної сфери.

Встановлено, що комплексний підхід до відтворення, збереження, та зміцнення природного ресурсного потенціалу АПК сприятиме підвищенню ефективності функціонування аграрного виробництва, рівня життя громадян; покращенню фінансових результатів діяльності агропідприємств, їх конкурентоспроможності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Борисова В.А. Відтворення природного ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти – Суми: Видавництво “Довкілля”, 2003. – 372 с. (20,2 д.а.). *Рецензія Дем’яненка М.Я. у міжнародному науково-виробничому журналі “Економіка АПК”. – 2003. – №6. – С. 158-160.*

2. Борисова В.А. Еколого-економічні аспекти підприємницької діяльності. – Суми: Видавництво “Довкілля”, 2003. – 210 с. (10,6 д.а.). *Рецензія Грушка В.І. у журналі “Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво”. – 2003. – №2. – С. 221-222.*

3. Борисова В.А. Страховий захист ресурсного потенціалу АПК. – Суми: Видавництво “Довкілля”, 2002. – 196 с. (10,4 д.а.). *Рецензія Лайка П.А. у науково-методичному журналі “Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: фінанси і кредит”. – 2003. – №1. – С. 327-328.*

Наукові статті у фахових виданнях

4. Борисова В.А. Механізм оподаткування підприємств АПК та шляхи його вдосконалення // Вісник Сумського державного аграрного університету. – 1999. – №1(6). – С. 19-22. (0,25 д.а).

5. Борисова В.А. Стратегічне управління розвитком підприємств АПК // Економіка АПК. – 1999. – № 12. – С. 12-15. (0,3 д.а).

6. Борисова В.А. Управління процесами відтворення в аграрній сфері економіки // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія фінанси і кредит. – 1999. – № 2 (7). – С. 182-185. (0,26 д.а).

7. Борисова В.А. Шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК // *Агроінком.* – 1999. – № 10-12. – С. 10-13. (0,3 д.а).
8. Борисова В.А. Самофінансування реформованих підприємств агропромислового сектора економіки // *Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія фінанси і кредит.* – 2000. – № 1 (8). – С. 29-31. (0,3 д.а).
9. Борисова В.А. Підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК // *Економіка АПК.* – 2000. – № 5, – С. 75-78. (0,31 д.а).
10. Борисова В.А. Методологічні основи аналізу фінансового стану підприємств агропромислового виробництва // *Фінанси України.* – 2000. – № 10 – С. 63-68. (0,36 д.а).
11. Борисова В.А. Методологічні основи вибору спеціалізації сільськогосподарського підприємства // *Економіка АПК.* – 2000. – № 11 – С. 34-38. (0,3д.а).
12. Борисова В.А. Раціональне землекористування та екологізація сільськогосподарського виробництва в умовах реформування аграрного сектора економіки // *Вісник Тернопільської академії народного господарства.* – 2000. – Спец. випуск №16. – С. 25-27. (0,25 д.а).
13. Борисова В.А. Стратегія розвитку підприємництва аграрній сфері // *Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія фінанси і кредит.* – 2000. – № 2 (9). – С. 156-161. (0,43 д.а).
14. Борисова В.А. Екологізація аграрного виробництва та випуск екологічно чистої продукції // *Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія “Економіка і менеджмент”.* – 2001. – Випуск 2. – С. 149-151. (0,31 д.а).
15. Борисова В.А. Енергетичні засади екологічної агроєкономіки // *Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія: фінанси і кредит.* – 2001. – №1. – С. 111-115. (0,4 д.а).
16. Борисова В.А. Теоретичні основи розвитку екологічної агроєкономіки // *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво.* – 2001. – №1. – С. 94-98. (0,3д.а).
17. Борисова В.А. Екологічні аспекти відтворення земельних ресурсів // *Вісник ХДАУ. Серія: Економіка АПК і природокористування.* – 2001. – № 7. – С. 65-67. (0,31д.а).
18. Борисова В.А. Економіко-екологічні засади аграрного землекористування // *Економіка АПК.* – 2001. – № 7. – С. 16-22. (0,3 д.а).
19. Борисова В.А. Екологічно безпечний розвиток підприємництва в аграрній сфері // *Економіка АПК.* – 2001. – № 8. – С. 15-18. (0,3 д.а).
20. Борисова В.А. Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої продукції // *Економіка АПК.* – 2001. – № 10. – С. 8-11. (0,32 д.а).
21. Борисова В.А. Економічний механізм інтенсифікації сільськогосподарського виробництва // *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: фінанси і кредит.* – 2001. – №2. – С. 210-215. (0,41 д.а).

22. Борисова В.А. Екологічне регулювання агропідприємництва // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2001. – №4. – С. 20-24. (0,3 д.а).

23. Борисова В.А. Екологічні аспекти сталого розвитку аграрного виробництва // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2002. – №2.– С. 54-57. (0,3д.а).

24. Борисова В.А. Економічні аспекти відтворення ресурсного потенціалу АПК // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: фінанси і кредит. – 2002. – №1. – С. 195-200. (0,44 д.а).

25. Борисова В.А. Економічна оцінка ефективності інвестиційного проекту // Вісник Приазовського державного технічного університету. – Вип. 12. – Маріуполь, 2002. – С. 295-298. (0,28 д.а).

26. Борисова В.А. Природний ресурсний потенціал АПК як фактор забезпечення продовольчої безпеки регіону // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: фінанси і кредит. – 2002. – №2. – С. 134-140. (0,45 д.а).

27. Борисова В.А. Екологічний аудит як механізм регулювання впливу на довкілля // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – №4. – 2002. – С. 44-49. (0,43 д.а).

28. Борисова В.А. Інвестування природного ресурсного потенціалу АПК // Економіка АПК. – 2002. – № 9. – С. 81-87. (0,42 д.а).

29. Борисова В.А. Регулювання процесу відтворення природного ресурсного потенціалу АПК // Економіка АПК. – 2002. – № 11. – С. 133-137. (0,42 д.а).

30. Борисова В.А. Організаційно-економічний механізм стимулювання відтворення природного ресурсного потенціалу АПК // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: фінанси і кредит. – 2003. – №1. – С. 165-171. (0,41 д.а).

31. Борисова В.А. Економічне програмування відтворення природного ресурсного потенціалу АПК // Економіка АПК. – 2003. № 4. – С. 31-38. (0,4 д.а).

32. Борисова В.А. Маркетингові дослідження виробництва та реалізації продукції свинарства // В Зб. наук. праць “Економіка: проблеми теорії та практики”. – 2002. – Вип. №133. – С. 31-40. (0,42 д.а).

Доповіді на конференціях

33. Борисова В.А. Фінансове управління розвитком підприємств АПК // В кн. Екологічність продукції АПК: економіка та екологія. – Т.2. / Зб. статей за матер. Міжнар. наук.-практ. конф. “Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої продукції АПК” 24-26 листопада 1999 р., м. Суми. – Суми: Козацький вал, 1999. – С. 61-68. (0,35 д.а).

34. Борисова В.А. Формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств // В сб. наук. статей по матер. 6^{ої} Міжнар. наук.-практ. конф. “Сучасні технології, економіка та екологія в промисловості, на транспорті та сільському господарстві”. – К.: ІУМН (Алушта), 1999. – С. 480–485. (0,28 д.а).

35. Борисова В.А. Рациональна структура сільськогосподарського землекористування // В кн. “Економіка, менеджмент, освіта в системі реформування агропромислового комплексу”: Матеріали Всеукраїнської конференції молодих учених-аграрників, Харків, 11-13 жовтня, ХДАУ. –Харків, 2000. – С. 30-32. (0,35 д.а).

36. Борисова В.А. Встановлення незадовільної структури балансу підприємства та санація боржника // В кн. Современные технологии, экономики и экология в промышленности, на транспорте и в сельском хозяйстве. Сборник научных статей по материалам 7-й международной и научно-методической конференции. – К.:НМЦВОУ. – Алушта, 2000. – С. 92-99. (0,31 д.а).

37. Борисова В.А. Рациональне землекористування в умовах реформування земельних відносин // В кн. “Власний статус і проблеми раціонального використання земель”: Матеріали Міжнар. Наук.-практ. конф. – К.: РВПСУ НАНУ, 2000. – Ч.2, с. 51-56. (0,32 д.а).

38. Борисова В.А. Управління процесом відтворення на підприємствах АПК // В кн. “Стратегія управління соціально-економічним розвитком регіону на період до 2010 року” – Донецьк: ІЭПИ НАНУ, Юго-Восток, 2000. – С. 143-149. (0,25 д.а).

39. Борисова В.А. Шляхи покращення фінансового стану підприємств агропромислового виробництва // В кн. “Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу” / За ред. Саблука П.Т., 2000. – С. 425-431. (0,28 д.а).

40. Борисова В.А. Реформування підприємств аграрного сектора економіки для підвищення їх конкурентоспроможності // В кн. “Проблеми реформування власності колективних сільськогосподарських підприємств” / Матер. Наук.-практ. конф. 23-25 бер. 2000 р. – Житомир: ДАУ, 2001. – С. 11-14. (0,32 д.а).

41. Борисова В.А. Екологічний розвиток підприємництва в аграрній сфері // В кн. “Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання”: Кол. Монографія у двох томах. Т.2 / за ред. П.Т.Саблука, В. Я.Амбросова, Г.Є.Мазнева. – К.: ІАЕ, 2001. – С. 269-271. (0,26 д.а).

42. Борисова В.А. Розвиток реформованих аграрних підприємств в Україні // В кн. “Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання”: Кол. Монографія у двох томах. Т.1 / за ред. П.Т.Саблука, В. Я.Амбросова, Г.Є.Мазнева. – К.: ІАЕ, 2001. – С. 471-473. (0,24 д.а).

43. Борисова В.А. Современные проблемы рационального землепользования // В кн. “EKONOMIA DE PIATĂ LA ETAPA ACTUALĂ: REALIZĂRIȘI PERSPECTIVE”. – Chișinău: Universitatea Agrară de Stat din Moldova, 2001. – С. 144-147. (0,2 д.а).

44. Борисова В.А. Стратегія забезпечення продовольчої безпеки регіону // В кн. “Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентіві України”/ Державне управління та місцеве самоврядування. В 6-ти частинах. Ч.1 / За ред. Г.І.Мостового. – Х: УАДУ ХФ, 2001 – С. 117-118. (0,2 д.а).

45. Borisowa V. The Ukrainian Agricultural Enterprises Transformation and their Adaptation to the Market Environment // IAMO/ATB Workshop: Approaching Agricultural Technology and Economic Development of Central and Eastern Europe. – 2001. – pp. 157-158. (0,1 д.а).

46. Борисова В.А. Адаптація підприємств аграрного сектора економіки до ринкових умов та їх інвестиційна привабливість // В кн. Аграрна наука і освіта на початку третього тисячоліття: Матеріали Міжн. наук.-практ. конф. – Т.ІІ. – Львів: ЛДАУ. – 2001. – С. 160-170. (0,3 д.а).

47. Борисова В.А. Шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрного виробництва та їх інвестиційна привабливість // В Зб. наук. праць “Актуальні проблеми та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України”. – Харків: Основа, 2001. – С. 95-96. (0,2 д.а).

48. Борисова В.А. Вплив податків на формування доходної частини бюджету // В Зб. наук. праць “Фінанси, облік, банки”. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 383-387. (0,25д.а).

49. Борисова В.А. Економічні аспекти екологізації підприємництва // В кн. Нова економічна парадигма формування стратегії продовольчої безпеки Україні у ХХІ столітті. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – С. 451-455. (0,25 д.а).

50. Борисова В.А. Розвиток кооперативного руху в аграрній сфері // Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. – 2001. – №5-6.– С. 106-108. (0,28 д.а).

51. Борисова В.А. Економічна оцінка ефективності інвестиційного проекту в агропромисловому виробництві // Науковий вісник Національного аграрного університету. Вип. 52, 2002. – С. 150-153. (0,28 д.а).

52. Борисова В.А. Проблеми інтенсифікації сільськогосподарського виробництва // В кн. Матеріали наук.-практ. конф. Викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ 2-18 квітня 2002 р. – Суми: СНАУ. – С. 232-233. (0,1 д.а).

53. Борисова В.А. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва як фактор підвищення конкурентоспроможності // В кн. Ринкова трансформація економіки АПК / За ред. П.Т.Саблука, В.А.Амбросова, Г.Е. Мазнева. – Ч. 2. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. – К.: ІАЕ, 2002. – С. 154-158. (0,28д.а).

54. Борисова В.А. Економіко-екологічний механізм відтворення земельних ресурсів // В кн. “Теорія, методи оцінювання, оптимізації використання та відтворення земельних ресурсів” / Матер. Міжнар. наук. конф. 11-14 листоп. 2002. – Ч.1. – К.: РВПС Україні НАНУ, 2002. – С. 226-229. (0,3 д.а).

55. Борисова В.А. Страхування природного ресурсного потенціалу аграрної сфери // В кн. “Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі”. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – С. 313-317. (0,24 д.а).

56. Борисова В.А. Вплив інноваційних процесів на розвиток підприємницьких структур / Матер. наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів та студентів СНАУ (2-18 квітня 2003 р.). – Суми: Вид-во “Козацький вал”, 2003. – С. 304-305. (0,1 д.а).

57-69. Інші публікації, пов’язані з дослідженням проблем економічного використання і відтворення ресурсного потенціалу аграрної сфери.

АНОТАЦІЯ

Борисова В.А. Економічне відтворення природного ресурсного потенціалу АПК. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК. – Миколаївський державний аграрний університет, Миколаїв, 2003.

Дослідження присвячено питанням теоретичного обґрунтування та розробки економіко-екологічного механізму відтворення природного ресурсного потенціалу АПК. Одержало подальший розвиток поняття природного ресурсного потенціалу АПК, подано його системне уявлення, виконано економічний аналіз впливу інтеграційних та інтенсифікаційних процесів на стан природного ресурсного потенціалу АПК.

Проведено факторний аналіз відтворювальних процесів компонентів природного ресурсного потенціалу АПК, розроблено алгоритм його оцінки, системи інформаційного забезпечення. Розроблено організаційно-економічний механізм стимулювання відтворення природного ресурсного потенціалу АПК, удосконалено його фіскальну систему, запропоновано нові методологічні підходи до проведення екологічного страхування ресурсного потенціалу аграрної сфери, інвестиційного забезпечення економічного відтворення природного ресурсного потенціалу АПК. Обґрунтовано необхідність подальшого розвитку екологічного страхування та аудиту.

Розроблено програмне забезпечення відтворення природного ресурсного потенціалу АПК на регіональному рівні, з’ясовано соціально-економічну значущість природного ресурсного потенціалу АПК, розроблено методичні рекомендації з його відтворення. Дана робота є комплексним дослідженням проблем відтворення та збереження природного ресурсного потенціалу аграрної сфери.

Ключові слова: природний ресурсний потенціал АПК, відтворення, аграрне виробництво, економічний механізм, підприємницька діяльність, економічне стимулювання відтворювальних процесів.

АННОТАЦИЯ

Борисова В.А. Экономическое воспроизводство природного ресурсного потенциала АПК. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.07.02 – экономика сельского хозяйства и АПК. – Николаевский государственный аграрный университет, Николаев, 2003.

В результате исследования обобщены принципы и методологические основы экономического воспроизводства природного ресурсного потенциала АПК, получили дальнейшее развитие научно-практические аспекты формирования и функционирования организационно-экономического механизма стимулирования воспроизводства природного ресурсного потенциала АПК как системы организационных, экономико-экологических рычагов и методов, имеющих существенное научное и практическое значение. Обосновано, что безальтернативным путем решения проблем сохранения и воспроизводства природных ресурсов, задействованных в аграрном производстве, в современных условиях является его экологизация, главные задачи которой состоят во внедрении ресурсо-, энергосберегающих технологий в перерабатывающем комплексе, альтернативных систем земледелия с ограничением использования химических способов повышения плодородия и защиты растений с учетом ассимилирующих возможностей агросферы.

Исследованиями установлено, что национальные, региональные и местные программы охраны земельных ресурсов должны базироваться на эколого-экономической концепции. Основными оценочными критериями эффективности их реализации являются экологические и экономические показатели и требования. Теоретически и практически между экономическими интересами и экологическими требованиями не существует каких-либо разногласий, так как экономически эффективным является то, что обуславливает повышение отдачи от использования земельных ресурсов и не наносит ущерба им, природе, производству и человеку. Поэтому необходимо активизировать применение экономических механизмов стимулирования землеохранной деятельности, внедрение методов и способов экологически рационального и безопасного использования земельных ресурсов во всех сферах деятельности.

Проведен факторный анализ процессов воспроизводства компонентов природного ресурсного потенциала АПК, разработан алгоритм его оценки, системы информационного обеспечения. Предложен организационно-экономический механизм стимулирования воспроизводства природного ресурсного потенциала АПК, усовершенствована его фискальная система, определены новые методологические подходы к проведению экологического страхования ресурсного потенциала аграрной сферы, инвестиционного обеспечения его экономического воспроизводства. Обоснована необходимость дальнейшего развития экологического страхования и аудита.

В работе отмечается, что необходимо усовершенствовать характер экономических отношений в аграрной сфере, существенным образом изменить систему цен, дотаций, кредитов, налогообложения, чтобы сделать выгодным производство экологически чистой продукции, проводить интенсификацию сельскохозяйственных технологий. Исследование региональных аспектов страхования в АПК показали, что составной частью системы страхования должно стать экологическое страхование как

экономический рычаг, благодаря которому возможно уменьшение антропогенной нагрузки на окружающую природную среду. Экологическое страхование может быть добровольным, рассматриваемым как вид предпринимательской деятельности, а также обязательным, предусматривающим наличие финансовых гарантий минимального возмещения убытка. Отношения между страховщиком и страхователем основывается на принципах взаимовыгоды и экономической заинтересованности страхователя в повышении уровня собственной экологической безопасности.

Решение проблемы создания эффективной системы управления ресурсно-экологической безопасностью социально-экономического развития Украины означает не просто корректирование существующей экономической политики, а переход к принципиально новой эколого-экономической модели рыночных реформ. Реалии отечественного экологического управления свидетельствуют об отсутствии стимулирующего действия нынешней системы экономических регуляторов, невозможности заинтересовать ими предприятия-природопользователей к внедрению экологобезопасных технологий; соблюдение требований экологической безопасности; эффективного использования и воспроизводства природного ресурсного потенциала АПК.

Исходя из положения, что продовольственная проблема является одной из глобальных проблем современности, уровень продовольственного обеспечения населения должен гарантировать социально-политическую стабильность в обществе, развитие нации. Поэтому качество природных ресурсов аграрной сферы имеет ключевое значение для обеспечения продовольственной безопасности. Исследования показали, что основными факторами и механизмами ее повышения являются: формирование соответствующей политической, социальной и экономической среды; улучшение физической и экономической доступности продовольствия, обеспечение равноправного доступа к земельным, водным, финансовым ресурсам; снижение негативных последствий природных и антропогенных катаклизмов; оптимальное размещение и использование инвестиций для развития агроэкосистем и сельских территорий.

Разработано программное обеспечение воспроизводства природного ресурсного потенциала АПК на региональном уровне, обоснована социально-экономическая значимость природного ресурсного потенциала АПК, получили дальнейшее развитие методические рекомендации по его воспроизводству на региональном уровне. Данная работа является комплексным исследованием проблем воспроизводства и сохранения природного ресурсного потенциала аграрной сферы.

Ключевые слова: природный ресурсный потенциал АПК, воспроизводство, аграрное производство, экономический механизм, предпринимательская деятельность, экономическое стимулирование процессов воспроизводства.

SUMMARY

V.A. Borisova. The Economic Reproduction of the Natural Resource Potential of the Agro-Industrial Complex. – Manuscript.

The thesis is presented for a scientific degree of Doctor of Economic Science in speciality 08.07.02 – Economics of Agriculture and Agro-Industrial Complex. – The Mykolayiv State Agrarian University, Mykolayiv, 2003.

The research is dedicated to the issues of theoretical substantiation and development of the economic and ecologic mechanism of the natural resource potential reproduction in the agro-industrial complex. The term of the natural resource potential of the agro-industrial complex has been further developed, its systemic view has been provided, the economic analysis of the influence of integration and intensification processes on the natural resource potential of the agro-industrial complex has been conducted.

The factor analysis of the processes of reproduction of elements of the natural resource potential of the agro-industrial complex has been made, along with the development of the methodology of its evaluation and the informational provision system. The organizational and economic mechanism of the natural resource potential of the agro-industrial complex reproduction stimulation has been developed along with improvement of its fiscal system. New methodological approaches to environmental insurance of the agricultural resource potential, investments provision of the economic reproduction of the natural resource potential of the agro-industrial complex have been suggested. The need for further development of environmental insurance and audit has been substantiated.

The policies for the provision of reproduction of the natural resource potential of the agro-industrial complex at the regional level has been developed. The social and economic importance of the natural resource potential of the agro-industrial complex has been stated; the methodical recommendations for its reproduction have been suggested. This work is a complex research of the issues of reproduction and preservation of the natural resource potential in the agricultural sector.

Key words: natural resource potential of the agro-industrial complex, reproduction, agricultural production, economic mechanism, entrepreneurial activity, economic stimulation of the reproduction processes.

Підписано до друку 03.11.2003. Формат паперу 60х90/16. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид.арк. 1,8. Тираж 100 прим. Зам. № 486/2.

ВАТ “Сумська обласна друкарня”.

40021, м. Суми, вул. Кірова 215.